

Азарка, В.У. Кампазіцыя тэкставага сегмента / В.У.Азарка // Весці БДПУ імя М. Танка. – 2002. – № 4. –С. 81–85.

УДК 832.415.6

В. У. Азарка

Кампазіцыя тэкставага сегмента

Сучасны этап развіцця лінгвістыкі характарызуецца пільнай увагай да праблем структурна-семантычнай арганізацыі тэксту і яго кампанентаў. Прадметам вывучэння становіліся розныя аспекты: дэлімітацыя тэксту, структура складаных сінтаксічных адзінак, актуальнае члянэнне на звышфразавым узроўні, семантыка звышфразавых адзінстваў, стылістычныя функцыі складаных сінтаксічных адзінак і інш. Нягледзячы на пэўную ступень вывучанасці, многія праблемы, аднак, яшчэ не атрымалі дастаткова поўнага навуковага асвятлення.

Мэта артыкула — аналіз будовы тэкставых сегментаў у мастацкіх творах Кузьмы Чорнага.

Тэкставы сегмент — спалучэнне звышфразавых адзінстваў і свабодных сказаў, аб'яднаных развіццём адной тэмы ці яе аспектаў. Гэта тэкставая адзінка перадае шматгранную характарыстыку і дакладна адлюстроўвае разнастайныя з'явы і падзеі аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Структурна-кампазіцыйнае адзінства тэкставага сегмента забяспечваецца наяўнасцю трох асноўных кампазіцыйна-сэнсавых частак (зачыну, апісання і заканчэння), кожная з якіх валодае рэlevantнымі прыметамі і выконвае пэўныя функцыі.

Зачын, арганізуючы тэкставы сегмент, выконвае тры асноўныя функцыі — функцыі арганізацыі, арыентацыі і каардынацыі. Гэта кампазіцыйна-сэнсавая частка валодае найбольшай сэнсавай завершанасцю і сінтаксічнай незалежнасцю. Аднак самастойнасць зачыну адносна, бо ён не толькі падпарадкоўвае сабе ўсе постпазіцыйныя сказы, але і залежыць ад іх. Пра максімальную аўтаномію зачыну

можна гаварыць толькі ў тых выпадках, калі ён пачынае твор і, значыць, не абапіраецца на папярэднюю інфармацыю:

Толькі на другі дзень убачыў Кандрат Назарэўскі свой родны гарадок. Ён не пазнаў яго. Муры, якія і былі ў ім, асталіся набітыя гарматамі. Драўляныя вуліцы пакалечаны агнём. Сады чарнелі абсмаленным голлем. Людзі туліліся па вуліцах. Зборшчыкамі брудных лахманаў былі дзіцячыя пасцелі. Прыглушаныя горам жанчыны яшчэ ўсё не маглі апрытомнець. Людзі стаялі натоўпам, яшчэ ўсё не могуць даступіцца да якой-небудзь сваёй справы. Кандрат Назарэўскі ішоў вуліцай, не пытаючыся ні ў каго, што гэта. Яму і так было вядома: вайна і адступ варожага войска [1, т. 5, с. 25].

Зачын — *Толькі на другі дзень убачыў Кандрат Назарэўскі свой родны гарадок* — уводзіць мікратэму тэкставага сегмента (родны гарадок Кандрата Назарэўскага). Акрамя таго, ён арыентуе чытача на ўспрыняцце асноўнай часткі: у структуру зачыну закладзены элементы-арыенціры, якія забяспечваюць прагрэсіўную накіраванасць яго семантыкі. Разгортванне гэтага тэкставага сегмента абумоўлівае слова *горад* (*горад — муры, вуліцы, сады, людзі і г.д.*). Рэгрэсіўную накіраванасць семантыкі зачыну рэалізуюць элементы-каардынатары (не першае ў рамана згаданне героя *Кандрата Назарэўскага*, спалучэнне слоў *толькі на другі дзень*), якія скіраваны за межы тэкставага сегмента і ажыццяўляюць сувязь з папярэдняй адзінкай тэксту. Як бачым, выконваючы функцыі арганізацыі, арыентацыі і каардынацыі, зачын садзейнічае паступальнаму і паслядоўнаму развіццю тэматычнай лініі тэкставага сегмента.

Развіццё мікратэмы, названай у зачыне, адбываецца ў **асноўнай частцы (апісанні)**, якая непасрэдна фарміруе тэматычнае і фармальна-граматычнае адзінства тэкставага сегмента. Апісанне — сукупнасць выказванняў са значэннем удакладнення, развіцця, канкрэтызацыі, матывацыі — сэнсава залежыць ад зачыну (бо развівае яго) і ў той жа час непасрэдна скіравана на заканчэнне. Такім чынам, асноўная частка характарызуецца падвоенай залежнасцю ад кантэксту.

Своеасаблівым семантычным кандэнсатарам зместу тэкставага сегмента выступае **заканчэнне**. Яно патрабуе адпаведных лексіка-граматычных сродкаў выражэння. У творах Кузьмы Чорнага сігналамі завяршэння часта бываюць злучнікі **і, а, але**, пыталыныя і клічныя сказы, мадальныя словы, простая мова. Улічваючы ступень семантычнай абагульненасці і суаднесенасці з папярэднімі кампазіцыйна-сэнсавымі часткамі, вылучаюць агульнавыніковыя і прыватнавыніковыя заканчэнні [2].

Агульнавыніковыя заканчэнні падсумоўваюць і канцэнтруюць у сабе ўсю інфармацыю, закладзеную ў тэкставым сегменце, яны ў роўнай ступені суадносяцца як з зачынам, так і з асноўнай часткай:

Берагі схаваліся ў змрочных туманах, і рэчка ў веснавым разліве як бурнае мора. Вада дрыжала пад ветрам, адлівала ад месяца срэбрам, білася пад млынам. Млын калаціўся, скрыпеў падлогаю, гуў каменнямі. Гул выбягаў за сцены і тануў у шуме бурнай вады.

На дварэ было весела, а ў млыне нудна.

Млын знадворку быў як палахлівы злодзей: насупіўшыся пад старою страхою, ён хітра падміргваў адным сваім, скупа асвечаным, акенцам цёмным кустам у вадзе і ўсё баязліва скрыпеў і стукаў, слабы перад ракой. Усярэдзіне млын быў як пыльная нара. У мучным пыле цёмна гарэлі пры сцяне дзве курныя лямпачкі, аганькі трасліся, ганялі палахлівыя цені з кутка ў куток.

І ад роўнага гулу каменняў, і ад пылу, і ад цёмнага святла хацелася тут легчы ды заснуць усмак, пакуль не сціхнуць гусці каменні і пакуль дзень не патушыць супога агню [1, т. 1, с. 270].

Словы роўны гул камення, пыл, цёмнае святло, супы агонь семантычна звязаны са словамі асноўнай часткі (гул, гуў, скупа асвечаны, пыльная, пыл) і паказваюць, што заканчэнне абагульняе інфармацыю, выказаную ўсім тэкставым сегментам.

Характэрная прымета прыватнавыніковага заканчэння — яго частковая суаднесенасць з семантыкай тэкставага сегмента. Такія заканчэнні —

абагульняльнае, завяршальнае звяно ў адносінах да аднаго ці некалькіх выказванняў асноўнай часткі, а не ўсёй тэкставай адзінкі:

Старыя хаты нізка прыпадалі к шэрай зямлі. Дабягалі да іх высокія межы мокрага ад асенніх дажджоў поля, у полі прападала вузкая дарога, і ўсе разам: і хаты, і поле, і дарога — чарнелі ад асенняй імглы і туману.

За многа год пагніла на стрэхах салома, асунулася ўніз, і шэрыя сцены з-пад яе панура глядзелі зеленаватымі вокнамі. А за крайняй хатай адразу пачынала чарнець падгніўшае за восень іржышча. Яно было бязмерна шырокае і пустое заўсёды, толькі рэдка дзе цягаліся па ім шурпатыя цяляты.

Яны адзічэлі за восень і далёка адыходзіліся ад хат, і кожны дзень, мокрым адвячоркам, з двара крайняй хаты выходзіла жанчына і ішла ў поле шукаць іх.

Яна была ўся атулена цяжкімі фалдамі грубай адзежы, ішла яна па полі прывычна цяжкімі крокамі, хадзіла доўга, пакуль знаходзіла; часам у цемнаце вечара яшчэ ўся хадзіла па полі...

Твар у жанчыны быў прыгожы, ды пакрыты ён густою сеткаю тонкіх зморшчакоў, вочы ў яе глыбока-ясныя, ды сінія кругі пад імі. Толькі голас яе быў цягучаю песняю.

Заўсёды выходзіла жанчына з крайняй хаты.

І звалі яе Ганнаю [1, т. 1, с. 214].

Тэкставы сегмент пачынае апавяданне “Радасць жанчыны” і апісвае месца дзеяння, знаёміць чытача з галоўнай гераіняй. Заканчэнне — апошні сказ *І звалі яе Ганнаю* — звязана толькі з той часткай тэкставай адзінкі, якая характарызуе гераіню твора.

Пра закрытую структуру тэкставага сегмента гавораць тады, калі ў наяўнасці ўсе тры кампазіцыйна-сэнсавыя часткі:

Наступныя дні Казімера былі паказнікам для яго нязменнага руху часу і жыццёвых падзей. Яны праходзілі непрыметна і хутка, уносячы ў свядомасць азначэнне пералому ў жыцці, які падрыхтоўваўся даўно і адбыўся неспадзявана. Работа сярод чыгуначнікаў заняла некалькі дзён і выцягнула на новую каляіну,

якая паказала яму, што адгранічыла асабовае яго сёння ад учарашняга. Цяпер яму ясна стала: пачынаецца новая частка жыцця.

За гэтыя некалькі дзён новыя знаёмыя былі ў яго з некалькімі дактарамі, што працавалі разам з ім. Пасля кожны з іх развітаўся з усімі, і ўсё гэта мела характар выпадковасці. Гэта былі маленькія з'явы вялікага руху, на шырыні якога ўжо з'явіўся ён — Казімер Ірмалевіч. Гэта давала паўнату чалавеку.

Аднак ён чуў сябе стомленым вельмі. Голад у першыя гады студэнцтва пакінуў свае сляды, а ўпартая работа апошніх год паглыбіла іх. На трэці дзень ён быў рад канцу работы. Тады ён пераходзіў зноў у бальніцу.

І яшчэ адно здарэнне забрала на сябе яго ўвагу. Студэнта Алеся Макарчука ён агледзеў у той дзень, як наказалі яму. Не пазнаўшы, аднак, як мае быць хваробы, а толькі здагадкамі падумаўшы аб ёй, выслухаўшы гаворку аб гэтым хворага, ён парадзіўся з другім доктарам. Той даводзіць пачаў, што тут справа з язваю жывата, бо хворы даўно ўжо скардзіўся на прыступы болю, дрэннае адчуванне пасля яды і іншае. Макарчука палажылі ў бальніцу.

Так прайшлі гэтыя дні [1, т. 3, с. 71].

Прыведзеная тэкставая адзінка — семантычнае адзінства, тэматычна непарыўнае (апісваюцца некалькі дзён з жыцця Казімера) і структурна замкнёнае цэлае (зачын і канцоўка звязаны паміж сабой, ствараюць рамку тэкставага сегмента), што набліжае яе да мініяцюры.

Для мастацкіх тэкстаў Кузьмы Чорнага характэрна і ўжыванне адкрытых тэкставых сегментаў, якія складаюцца з зачыну і апісання, апісання і заканчэння ці толькі аднаго апісання:

Што ж да Сцяпуравай Ліды і Паступовічавай Вікі, то ў іх сяброўстве пачалі з'яўляцца рысы такой узаемнай блізкасці, што як бы гэта былі родныя сёстры. Васемнаццаць і якіх-небудзь трынаццаць год! Юнацтва і бадай што яшчэ маленства! У іх ёсць шмат агульнага. Парывы юнацтва маюць карэнні з маленства. Юнацтва, не абцяжаранае клопатам цяжкіх дзён, больш належыць мастацтву, чым само маленства, калі яно мае на лбе маршчыну старасці, што

часта здараецца ў гэтую чвэрць нашага стагоддзя на ўсім свеце, асабліва ў гэтыя нашы дні. Што маршчына старасці на дзіцячым ілбе набыла правы грамадзянства, бліскуча давялі дзесяцігоддзі пышнага развіцця навукі і тэхнікі, і довад гэты з вялікай дасканаласцю завяршылі немцы за апошнія гады тры, усюды, дзе б яны ні з'яўляліся.

І Ліда, і Віктуся ў той час перажывалі парывы чакання кожнага наступнага дня, а ён заўсёды ўяўляўся ім ружовым і ясным. Яны мелі шчасце ад свае кожнадзённасці. Дзень быў падобен на дзень, а разам усё добрае. Гэтыя дзве простыя маладыя душы, незачэпленыя злом цяжкага смутку, маглі б быць увасабленнем чалавечых вобразаў, кожнаму, хто хоча як найлепш і найшчырэй сказаць аб людзях [1, т. 7, с. 500].

Зачын і заканчэнне выразна не акрэслены. Кампазіцыйна-сэнсавую будову гэтага тэкставага сегмента ўскладняе сэнсавы блок — некалькі выказванняў з другаснай, дадатковай інфармацыяй. Тэкставая адзінка характарызуецца скрыжаваннем двух інфармацыйных планаў. Галоўны план перадае інфармацыю, якая непасрэдна адлюстроўвае мікратэму адзінкі (Ліда і Вікця) і звязана з тэмай усяго твора. Другі план — другасны ў адносінах да галоўнага — уключае сэнсавы блок, які прысвечаны праблемам маленства і юнацтва і вызначаецца меншай ступенню семантычнай спаянасці са зместам тэкставага сегмента.

Такім чынам, у мастацкай прозе Кузьмы Чорнага важную ролю выконвае тэкставы сегмент: перадае шматгранную характарыстыку і дакладна адлюстроўвае разнастайныя з'явы і падзеі аб'ектыўнай рэчаіснасці. Гэта тэкставая адзінка характарызуецца адзінствам тэмы, сэнсавай цэласнасцю і адметнасцю будовы. Кожная яе кампазіцыйна-сэнсавая частка (зачын, апісанне, заканчэнне) выконвае пэўную функцыю ў забеспячэнні звязнасці тэкставай адзінкі і ўсяго тэксту.

Літаратура

1. *Чорны К.* Збор твораў: У 8 т. Мн., 1972 — 1975. Т. 1, 3, 5, 7.
2. *Белинская О. Е.* Логико-семантическая организация типов сложного синтаксического целого в современном русском языке: Дис. ...канд. филолог. наук. Киев, 1988. С. 31.

РЕПОЗИТОРІЙ БГПУ

Summary

In this article organization of a text segment and functions of its compositional parts are analyzed by the author on base of Kuzma Chorny's books.

Рэзюмэ

На матэрыяле твораў Кузьмы Чорнага аналізуецца будова тэкставага сегмента, разглядаюцца функцыі яго кампазіцыйна-сэнсавых частак.

Резюме

На материале произведений Кузьмы Чорного анализируется структура текстового сегмента, рассматриваются функции его композиционно-смысловых частей.

УДК 832.415.6

Азарка В.У. Кампазіцыя тэкставага сегмента // Весці БДПУ

На матэрыяле твораў Кузьмы Чорнага аналізуецца будова тэкставага сегмента, разглядаюцца функцыі яго кампазіцыйна-сэнсавых частак.

Бібліягр.— 2 назвы.